

# تدوین «اصطلاح‌نامه جنگ ایران و عراق / دفاع مقدس»؛ ضرورتی برای سازماندهی مدارک و ارتقاء مطالعات جنگ

دکتر محبوبه شمشیرگرها

## چکیده

اصطلاح‌نامه‌ها یکی از نظام‌های سازماندهی اطلاعات هستند که با نمایش روابط معنایی میان اصطلاحات و ساختار مفهومی آنان فرایند ذخیره، سازماندهی و بازیابی اطلاعات را تسهیل و تسریع می‌کنند. از این رو پس از طرح این نظر، همواره در دنیا و از آن جمله ایران، تهیه و تدوین اصطلاح‌نامه‌هایی در حوزه‌های موضوعی مختلف، به‌منزله یکی از شاخه‌های مهم کتابداری و مطالعات آرشیوی مورد توجه قرار داشته است. اما امروزه با وجود ده‌ها هزار مدرک اعم از سند، کتاب، مقاله، تک‌نگاشت، پایان‌نامه و غیره در موضوع جنگ تحمیلی، اصطلاح‌نامه‌ای تخصصی به‌منظور تجمیع، طبقه‌بندی (ایجاد روابط) و نیز یکپارچه‌سازی واژه‌ها و تعابیر پراکنده این حوزه، تدوین نشده است. در این راستا این نوشتار در پی روشن کردن ضرورت تدوین و توضیحی مختصر درباره «اصطلاح‌نامه جنگ ایران و عراق/دفاع مقدس» نگاشته شده است.

## کلیدواژه‌ها

پردازش اطلاعات، اصطلاح‌نامه‌نگاری، جنگ ایران و عراق.

آرشیو ملی، سال سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۶، شماره پیاپی ۱۰؛ صص: ۹۴-۱۰۴



## تدوین «اصطلاحنامه جنگ ایران و عراق / دفاع مقدس»؛ ضرورتی برای سازماندهی مدارک و ارتقاء مطالعات جنگ

دکتر محبوبه شمشیرگرها<sup>۱</sup>

۱. استادیار سازمان اسناد و کتابخانه  
ملی، گروه پژوهش‌های ایران‌شناسی و  
اسلام‌شناسی؛  
mah.shamshirgarha@gmail.  
com

۲. استفاده از کلمه تزاروس، با مفهومی  
کم‌وبیش امروزی، نخست در سال ۱۸۵۲  
با انتشار کتاب «اصطلاحنامه لغات و  
عبارات انگلیسی» اثر پیترمارک روزه آغاز  
شد. از اوایل قرن بیستم با پیشرفت علم  
اطلاع‌رسانی و شواهدی که دلالت‌بر  
نارسایی روش‌های قراردادی بازیابی  
اطلاعات داشت، اصطلاحنامه به‌عنوان  
ابزاری فنی که می‌توانست با دقت بیشتری  
اطلاعات موردنیاز را در هر زمینه بازیابی  
کند، موردتوجه خاص قرار گرفت. در سال  
۱۹۵۱، هانس پیتر لون تحت تأثیر روش  
اصطلاحنامه روزه درصد برآمد تا کلماتی را  
که از نظر مفهومی با یکدیگر مرتبط بودند،  
دسته‌بندی کند. نخستین اصطلاحنامه به  
این شکل برای نمایه‌سازی مدارک شیمی و  
مهندسی شیمی تهیه شد. برای اطلاعات  
بیشتر درباره تاریخچه اصطلاحنامه‌ها، به  
دایره‌المعارف کتابداری (۱۳۸۱-۱۳۸۵)، ج ۱،  
صص ۲۱۴-۲۱۵ مراجعه کنید.  
۳. اصطلاحنامه فرهنگی فارسی اصفاء،  
اصطلاحنامه پزشکی فارسی، اصطلاحنامه  
علوم قرآنی، اصطلاحنامه علوم زیستی،  
اصطلاحنامه فنی و مهندسی، اصطلاحنامه  
علوم کشاورزی، اصطلاحنامه فلسفه اسلامی،  
اصطلاحنامه اصول فقه، اصطلاحنامه منطق،  
اصطلاحنامه کلام اسلامی برخی از مهم‌ترین  
آن‌ها هستند. همچنین برای اطلاعات بیشتر،  
به فولادی، ۱۳۷۲ مراجعه کنید.

### ۱- مقدمه

اصطلاحنامه‌ها یکی از نظام‌های سازماندهی دانش هستند که با نمایش روابط معنایی میان اصطلاحات و ساختار مفهومی آنان نه تنها ابزاری مفید در ذخیره، سازماندهی و بازیابی اطلاعات به‌شمار می‌روند بلکه می‌توانند نقشی مؤثر در یادگیری مفاهیم اساسی و بنیادی یک حوزه ایفا کنند. از این‌رو اندکی پس از شکل‌گیری این ایده، ساخت اصطلاحنامه‌ها رواج یافت و روزه‌روز بر تعداد و گستره کاربرد آن‌ها افزوده شد.<sup>۲</sup> در ایران نیز از قریب چهل سال پیش تاکنون اصطلاحنامه‌های فارسی عمومی و تخصصی<sup>۳</sup> فراوانی تدوین و به‌کار گرفته شده‌اند. امروزه با گذشت بیش از سه دهه از آغاز جنگ تحمیلی و برخورداری این حوزه مطالعاتی از ده‌ها هزار مدرک منتشر شده و نشده، اعم از سند، کتاب، مقاله، پایان‌نامه و غیره ضرورت وجود نظامی برای تجمیع، طبقه‌بندی و یکپارچه‌سازی اصطلاحات به‌همراه تشخیص و ایجاد روابط بین مفاهیم این حوزه دانش، ضروری می‌نماید. این نوشتار بر آن است تا با روش تحلیل محتوا، ضمن تبیین ضرورت تدوین «اصطلاحنامه جنگ ایران و عراق/دفاع مقدس» جهت عمق و وضوح‌بخشی به مسیر پژوهش‌های دفاع مقدس در حال و آینده، مجال برای یاری و اظهار نظر متخصصان حوزه مطالعات جنگ در خصوص بایدها و نبایدها و چند و چون طرح مذکور فراهم آورد.



## ۲- تعریف اصطلاحنامه جنگ ایران و عراق/دفاع مقدس

با توجه به تعریف کلی که از اصطلاحنامه (Thesaurus) ارائه شده، «اصطلاحنامه جنگ ایران و عراق/دفاع مقدس» مجموعه‌ای از واژه‌ها، اصطلاحات و تعابیری خواهد بود که با ارتباطات سازماندهی شده، اطلاعاتی درباره جنگ تحمیلی، ارائه کرده و فرایند ذخیره و بازیابی اطلاعات را ممکن، تسریع و تسهیل می‌سازد.

## ۳- اهداف و ضرورت های تدوین اصطلاحنامه جنگ ایران و عراق/دفاع مقدس

نظر به اینکه با وجود حجمی نسبتاً وسیع از داده‌های نظامی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جنگ، «هنوز به دوره گذار آزمون و خطا در کاربست عملیاتی روش‌ها و منظرها ورود نکرده‌ایم و مطالعات جدی جنگ هنوز آغاز نشده» (کمری، ۱۳۹۰، ص ۳۰). تجمیع و یکدست‌سازی مفاهیم متعلق به آن و تدوین اصطلاحنامه‌ای برای ممانعت از پراکنده‌نویسی، پراکنده‌جویی و پراکنده‌پژوهی در این حوزه لازم به نظر می‌رسد. ضروریات و اهداف شکل‌گیری اصطلاحنامه دفاع مقدس در این برهه زمانی، به‌منزله مقدمه‌ای برای گام‌نهادن به مرحله بعد، از چند منظر قابل توجه است:

۱. اصطلاحنامه یا گنج‌واژه، مجموعه اصطلاحات یک رشته است که میان آن‌ها روابط معنایی، رده‌ای و سلسله‌مراتبی برقرار شده و توانایی آن را دارد که موضوع آن رشته را با همه جنبه‌های اصلی و فرعی و وابسته به گونه‌ای نظام‌یافته و به‌منظور ذخیره و بازیابی اطلاعات و مقاصد جنبی ارائه دهد (دایره‌المعارف کتابداری، ۱۳۸۱-۱۳۸۵، ص ۲۱۴) برای اطلاعات بیشتر درباره اصطلاحنامه و مفاهیم مربوط به آن، به فولادی، ۱۳۷۲، صص ۲۱۴-۲۱۹ مراجعه کنید.

### ۳-۱ نمایاندن ساختار، زمینه و شاخه‌های موضوعی در پژوهش‌های دفاع مقدس

در فرایند ساخت یک اصطلاحنامه، تفکری نظام‌واره، در نهایت به شکل‌گیری اصطلاحنامه به‌منزله خروجی آن منتهی می‌شود. از منظر تاریخ پیدایش نیز، اصطلاحنامه بازنمایش زبان یک حوزه یا رشته‌ای خاص بوده است. با توجه به نموده‌شدن کلیت شاخص‌های مفاهیم یک فرهنگ و رشته، اعم از گستره، روابط، معانی و سایر امور در پیکره یک اصطلاحنامه، در حقیقت باید هویت آن فرهنگ یا حوزه موضوعی را از طریق چهره‌ای که اصطلاحنامه مذکور از آن به نمایش درمی‌آورد، استنباط کرد. بنابراین می‌توان امیدوار بود با وجود تمام پراکندگی‌ها و سردرگمی‌های حوزه مطالعات جنگ، با تدوین اصطلاحنامه‌ای دایر بر مفاهیم و موضوعات مرتبط با آن، نقشه کلی و شاکله این عرصه وسیع به‌صورت ساختاری منظم بازساخته شود.

۲. با توجه به خاستگاه جغرافیایی و موضوعی نظام‌های ترسیمی جاری و مرسوم کتابخانه‌ای (کنگره و دیویی)، این نظام‌ها پاسخگوی طبقه‌بندی دقیق علوم و مدارک در برخی رشته‌های حوزه تمدن اسلام و شرق نیستند. در این راستا به نظر می‌رسد یکی از محورهای نقش‌آفرینی دانش بومی سازماندهی اطلاعات، حوزه مدارک دفاع مقدس خواهد بود تا با تکمیل طبقه‌بندی موضوعات، ذخیره و بازیابی اطلاعات در این رشته، کارآمدتر شود.



### ۳-۲ ارائه اطلاعات یکدست و استاندارد در حوزه دفاع مقدس

متأسفانه به دلیل نبود نظام اطلاعاتی یکپارچه، گستردگی فراوان حیطه فرهنگی دفاع مقدس، تنوع انسان‌های جنگ از نظر سن، قومیت، تحصیلات، رده نظامی و غیره - که یادداشت‌هایی از خود به جا گذاشته و می‌گذارند- گوناگونی قالب‌ها و صورت‌های اسناد و مدارک به جا مانده در این موضوع، تعدد افراد و نهادهای تولیدکننده و اتخاذ خط‌مشی‌های متفاوت از سوی آن‌ها، تاکنون اقدام درخور توجهی در خصوص هماهنگ‌سازی و ثبت و ضبط یکسان مفاهیم و اصطلاحات این حوزه صورت نگرفته است. این درحالی است که گام اول در راستای انجام پژوهش در عموم زمینه‌های تخصصی به‌ویژه در حوزه‌های علوم انسانی، بهره‌مندی از یک استاندارد مورد توافق همه سازمان‌ها و نهادهایی است که بخشی از مدارک مورد نیاز را در اختیار دارند.

صرف‌نظر از مشکلات ناشی از نبود شیوه‌ای همخوان از سوی نهادهای مختلف برای به‌کارگیری اصطلاحات یکسان در سازمان‌دهی اطلاعات جنگ، وجود این مشکل حتی در حوزه مدارک موجود در یک نهاد واحد نیز از عمق این ناهمگونی و ضرورت دستیابی به شیوه‌ای واحد در این باره حکایت می‌کند. در این خصوص، ملاحظه اختلاف در توصیف‌گرهای اطلاعات دو تصویر زیر از مجموعه مدارک موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ملی نشان‌دهنده نمونه‌ای کوچک از این مشکل خواهد بود. لازم به ذکر است هر دو عکس به یک موضوع و یک منطقه عملیاتی مربوط می‌شوند.

نمونه مدرک	ایران ۱۳۲۰-۲۵۰۰	نمونه کتابشناسی ملی	۲۵-۲۵۱۳۴
عنوان قراردادی	رزمندگان در جبهه دشت عباس در قوئل	عنوان قراردادی	[نبره‌های مسلح]
عنوان و نام پدیدآور	رزمندگان در جبهه دشت عباس در قوئل [عکس]	عنوان و نام پدیدآور	نبره‌های مسلح
وضعیت تولید/نشر	دشت عباس: ۰۰/۱/۱۳۶۱	وضعیت نشر	شوش
منشخصات ظاهری	مادر: رنگی؛ ۱۳۲۰-۱۳۲۹+ ۲۵-۱۳۲۰ مادر: رنگی؛ ۰۲-۱۳۲۰-۱۳۲۹+ ۲۵-۱۳۲۹	منشخصات ظاهری	مادر: رنگی؛ ۲۵-۲۵۱۳۴+ ۱۳۲۹
وصیفگر	جنگ ایران و عراق دشت عباس در قوئل خوردستان نبره‌های مسلح	وصیفگر	نبره‌های مسلح جنگ ایران و عراق منطقه دشت عباس شوش خوردستان
بسترسی و محل الکترونیکی	آرشیو الکترونیکی منبع	چکیده	عکس دسته‌جمعی نبره‌های بسیجی بهلولی یک گنبد در منطقه دشت عباس شوش، قسمتی از گنبد بر اثر خیمه‌ها تخریب شده است و بر روی آن پارچه‌شسته‌های با عنوان «جنگ جنگ تا پیروزی دیده میشود»
چکیده	تصاویری از غذاخوردن و نظافت رزمندگان مستقر در جبهه دشت‌عباس در قوئل		

همچنین کاربرد سه اصطلاح «ستاد هفته دفاع مقدس» (ش ۳۵۸۱۴/۲۹۳)، «ستاد برگزاری هفته دفاع مقدس» (ش ۱۶۴۴۰/۲۹۳/۹۸) و «ستاد بزرگداشت مراسم دفاع مقدس» (ش ۹۲۱۳/۲۹۳) در توضیح یادداشت و دامنه سه سند از مجموعه اسناد این سازمان، از این خلأ ناشی شده است.

### ۳-۳ تعیین اصطلاحات مجاز و مشخص کردن حدود و معانی اصطلاحات به منظور ایجاد هماهنگی در نظام نمایه‌سازی

هدف از نمایه‌سازی، سرعت و سهولت بازیابی اطلاعات است (نوروزی، ۱۳۸۰، ص ۱۶). در



تکمیل مطالب بالا باید گفت سازماندهی و ذخیره اطلاعات حوزه دفاع مقدس، جز با وجود اصطلاحنامه تخصصی این موضوع ممکن نیست. به عبارت دیگر نمایه‌ساز مدارک دفاع مقدس، برای انتخاب واژه‌های کلیدی، ناگزیر از به‌کارگیری قواعد زبان کنترل‌شده به‌منزله ابزار کار است. چنانکه می‌دانیم پشتوانه پژوهش‌های دفاع مقدس، انبوهی از کتب و تک‌نگاشت‌های خاطرات، دست‌نوشته‌های شخصی، سرگذشت‌ها، یادنامه‌ها، گزارشات، وصایا، نقشه‌ها، اسناد جنگی و دیگر مدارک پژوهشی، تاریخی و ادبی است که از ابتدای جنگ رفته‌رفته بر تعداد آن‌ها (به لحاظ تولید یا کشف) افزوده شده؛ اما غالب این منابع از نمایاندن تصویری جامع و مانع از موضوعات شامل خود - که امروزه ارائه این شما بر عهده توصیف‌گرها یا نمایه‌های موضوعی است - ناتوانند و جویندگان آن‌ها، از برخورداری چنین اطلاعاتی محروم. بهره‌مندی از یک نظام کنترل و پذیرفته‌شده زبانی در این حوزه خاص، می‌تواند با فراهم‌آوردن امکان نمایه‌سازی مدارک، گامی در جهت برطرف کردن این نقیصه به‌شمار آید.

در این راستا برگزیدن اصطلاحی برگزیده، برای سازماندهی اطلاعات جنگ از میان انواع مختلف منابع ذکر شده<sup>۱</sup>، ضرورتی غیرقابل‌انکار است که برخی از مضمون‌های متعدد آن از این قرار است:

**الف** - برخی جای‌ها، نهادها، افراد، به‌ویژه در عباراتی از خاطرات رزمندگان، به‌نام گذشته و مصطلح قدیم خود - قبل از پیروزی انقلاب - خوانده شده‌اند. مانند نام دیگر «قرارگاه کربلا» در عبارت زیر:

- سه روز بعد از عملیات امام مهدی از طرف قرارگاه گلف سپاه اهواز پیغام دادند باید هرچه زودتر به آن قرارگاه بروم. کالک‌های خاکی/۲۲۳.

**ب** - همچنین تغییر نام برخی یگان‌ها و نهادهای مرتبط با جنگ در طول سال‌های دفاع مقدس نیز در این زمره می‌گنجد. مثلاً منابعی که موضوع شرح مواقع آن‌ها به پیش از تبدیل شدن «تیپ محمد رسول‌الله (ص)» به لشکر مربوط می‌شود:

- روی پارچه با رنگ سفید این کلمات نوشته شده بود: تیپ محمد رسول‌الله. راز نگین سرخ/۳۳۰.

**ج** - گاه از برخی جای‌ها، نهادها و افراد به دو یا چند نام، یاد شده است. مانند کاربرد هر دو واژه «کانال ماهی» و «دریاچه ماهی» هنگام سخن‌گفتن از محدوده‌ای آبگرفته در منطقه شلمچه و محدوده عملیاتی کربلای ۵.

- در شرق دریاچه ماهی جاده‌ای قدیمی درحالی‌که حدود ۲۰ تا ۳۰ سانتی‌متر روی آن را آب پوشانده ... کارنامه توصیفی عملیات هشت سال دفاع مقدس/۳۳۴.

- دشمن برای اینکه بتونه جلوی حمله ما رو بگیره کل منطقه جلوی کانال ماهی رو آب

۱. در این نوشتار سعی شده برای ارائه شواهد تا جای ممکن از همه انواع مدارک جنگ استفاده شود. هرچند نظر به نسبت بیشتر خاطره‌نگاشته‌ها به سایر منابع، موجب شده تعداد بیشتری از این دست کتاب‌ها مورد استفاده قرار گیرند.

انداخته. سفر به گرای ۲۷۰درجه/ ۹۶.

همچنین بازتاب یافتن سه راهی‌ای در منطقه‌ای خطرآفرین در شلمچه به هر دو نام «سه راهی مرگ» و «سه راهی شهادت» در متون نیز از این دست است:  
- نهنگ در گرداب / تو / در سه راهی مرگ / من در باد زخم‌های سفری‌ات بی‌تاب. ناگهان از خاک / ۱۰.

- سه راه شهادت: سه راهی در منطقه شلمچه-کانال ماهی؛ در عملیات کربلای ۵ بسیاری از برادران در این نقطه به شهادت رسیدند. فرهنگنامه جبهه/ ۱/ ۵۸۶.  
کاربرد دو واژه «اردوگاه» و «کمپ» در اسناد، خاطرات و داستان‌های مربوط به دوران اسارت آزادگان نیز نمونه‌ای دیگر است.

- بعد از ظهر سعد اسرای کمپ را از ورود عباس فرمانده جدید اردوگاه ۱۶ تکریت باخبر کرد. پایی که جاماند / ۶۳۳  
- در ویلای صدام ما جزء آخرین افراد عملیات بودیم که به اردوگاه رمادی سه (کمپ نه) منتقل شدیم. در ویلای صدام / ۵۵.

و مثال‌های دیگر:

- تا هزار کیلومتر دور از موج‌های آهنگین بهمن شیر، نخل‌های بی‌سر **ذوالفقاری** و مردم مهربان ... داستان‌های شهر جنگی / ۱۱۲.

- جبهه **ذوالفقاریه** / عنوان کتاب

- در پشت روستای شلیبیه تا یک کیلومتری این روستا حدود ۳۰ سنگر گروهی دیده شده که تعدادی از این سنگرها بتونی بوده‌اند. گزارش‌های روزانه جنگ / ج ۳ / ۶۳.  
- رسول آرام پاسخ داد: سی و پنج تا سنگر اجتماعی، سه رشته کانل و خُدات تا سنگر انفرادی. راز نگین سرخ / ۱۰۸.

د- بازتاب تعدادی اصطلاح محلی و منطقه‌ای برای بیان مفاهیم در برخی منابع، به‌ویژه در خاطراتی که از مردم و اهالی بومی جغرافیای تهاجم عراق و جبهه‌های جنگ (شهرها و روستاهای استان خوزستان، ایلام، کرمانشاه، هرمزگان و بوشهر) به‌جا مانده است. هرچند به‌طور کلی اصطلاحاتی از این دست، به‌دلیل حضور عامه مردم از حوزه‌های جغرافیایی، زبانی و فرهنگی مختلف در جبهه کم نیست.

کاربرد فراوان «خمسه‌خمسه» به‌عنوان معادلی برای «خمپاره» در عبارات فراوانی در سراسر کتاب دا نمونه‌ای از آن است.

ه- نحوه نگارش برخی اصطلاحات نیز- به‌ویژه در واژه‌ها و تعبیراتی که مقادیر عددی به همراه دارند؛ نظیر نام برخی اسلحه‌ها و ادوات نظامی، یگان‌ها، عملیات‌ها و نیز تاریخ‌ها - از

۱. شاعر، خود در توضیح پاورقی، منظور خود را از این اصطلاح، سه راهی خطرآفرین شلمچه دانسته است.



۱. هرچند امروزه و در آینده، با فراهم آمدن تسهیلاتی که فناوری‌های نوین در اختیار اشاعه‌دهندگان و کاربران اطلاعات به‌ویژه در بانک‌های اطلاعاتی تمام متن قرار می‌دهد، رفته‌رفته از ارزش و اهمیت حضور اصطلاحنامه‌ها کاسته می‌شود، اما با توجه به دو نکته، تدوین اصطلاحنامه جنگ/ دفاع مقدس همچنان ضروری می‌گردد. اول آنکه وجود انبوهی از مدارک گوناگون بالغ بر دوازده هزار کتاب و تانوشته‌هایی بسیار از این پیش، به‌صورت چاپ‌شده یا نشده و نبود الزامی برای دستگاه‌های دارنده بسیاری از این مدارک مبنی بر نشر و ارائه فراگیر اطلاعات، تصور حروف‌چینی اطلاعات تمامی این مدارک را به‌صورت یکپارچه، دست‌کم تا ده‌ها سال آینده بعید می‌نماید. دوم آنکه منظور و هدف از تدوین اصطلاحنامه، فقط بهره‌مندی کاربران و دستیابی آنان به اطلاعات نیست؛ بلکه لازم است به نقش این نظام در خصوص ذخیره‌سازی اطلاعات و گنجاندن مفاهیم در کنار یکدیگر و روشن کردن روابط آن‌ها، دقت شود. به‌ویژه آنکه به‌حتم روزه‌روز بر دامنه و حجم اطلاعات حوزه‌های تخصصی دفاع مقدس افزوده و تعدد و پراکندگی آن‌ها، موجب بروز مشکلات بیشتری در طبقه‌بندی و نظم‌بخشی به آن‌ها خواهد شد (برای اطلاعات بیشتر در این باره، به حری، مراجعه کنید).

همچنین در اینجا اشاره به رویکردهای جدید به این مقوله و ارائه نظریاتی مبنی بر ضرورت طراحی و به‌کارگیری «هستی‌شناسی» (Ontology) در مقایسه با اصطلاحنامه در ساختار معمول و سنتی آن خالی از فایده نیست. هستی‌شناسی‌ها در قلمرو کتابداری و اطلاع‌رسانی نوعی از ابزارهای معنایی هستند که به‌دلیل برخی کاست‌های ساختار اصطلاحنامه‌ها در بازه‌موند دانش قلمروهای موضوعی از طریق همایش مفهومی‌ها و رابط‌های میان‌شان، به‌ویژه در گستره اطلاعات رایانه‌ای و وب‌معنایی برای بازیابی اطلاعات، کاربردی جامع و شامل خواهند داشت. برای اطلاعات بیشتر در این باره، به صنعت‌جو و فتحیان، ۱۳۹۰ و شریف، ۱۳۸۷ مراجعه کنید.

۲. برای اطلاعات بیشتر درباره مطالب این قسمت، به آوستین و دیل، ۱۳۸۹ «اجزاء اصلی»: صص ۴۵-۴۸ و «روابط»: صص ۴۸-۷۰؛ «شیوه همایش»، صص ۷۰-۸۷.

مقولاتی است که به‌کار نگرفتن شیوه‌ای واحد در ثبت و نمایه آن‌ها، امر ذخیره و بازیابی اطلاعات را با مشکل مواجه خواهد کرد. نایکدستی در ثبت عددی یا حروفی اعداد از شواهد زیر پیداست:

- در عملیاتی سرلشکر ماهر عبدالرشید فرمانده سپاه هفتم عراق، می‌بیند یکی از درجه‌دارهایش یک اسیر ایرانی را به باد کتک گرفته. پایی که جا ماند/ ۲۲۱.

- در این عملیات غرورآفرین رزمندگان اسلام نتایج درخشانی به‌دست آوردند و بیش از ۲۲ یگان دشمن و تیپ ۵۶ زرهی دشمن را منهدم کردند. پرواز در قفس/ ۵۶.

- یادم هست زمان کربلای ۴ توی خسروآباد رفتیم برای دیدن بچه‌های حبیب، حاج بخشی/ ۱۶۰.

- شاید تا وقتی این نامه به‌دست تو می‌رسد طرح کربلای دو با پیروزی که مساوی پیروزی در جنگ است به اجرا درآمده باشد. نامه‌های فهیمه/ ۷۷.

### ۳-۴ سهولت در جست‌وجو و بازیابی اطلاعات

از آنجا که یکی از کارکردهای اصطلاحنامه، نزدیک‌ساختن زبان ارائه‌دهندگان و جویندگان اطلاعات است، در مطالعات جنگ نیز جست‌جوگر خواهد توانست با بهره‌مندی از زبان کنترل‌شده و واژگانی برآمده از نمایه‌سازی مدارک پایگاه‌های اطلاعاتی متنوع، با آن‌ها پیوند برقرار کرده و به اطلاعات موردنظرش دست یابد.<sup>۱</sup>

### ۳-۵ ترغیب نویسندگان بالفعل و بالقوه برای استفاده از استانداردها

رواج و فراوانی کاربرد برخی اصطلاحات به‌ویژه در بخش مترادفات، رفته‌رفته زبان تولید آثار - به‌خصوص در بخش مدارک و منابع علمی و استنادی - را به‌سمت یکدستی خواهد برد. از این طریق به نویسندگان نیز کمک خواهد شد تا به مرور زمان بتوانند پیام خود را به‌گونه‌ای دقیق و مصطلح‌تر بیان کنند.

### ۴- ساختار اصطلاحنامه جنگ ایران و عراق/ دفاع مقدس

همانند دیگر اصطلاحنامه‌ها<sup>۲</sup> مجموعه‌ای از واژگان و اصطلاحات موضوعی مرتبط و مهارشده در حوزه موضوعی جنگ، ساختار و پیکره این اصطلاحنامه را تشکیل می‌دهد.

#### ۱-۴ اجزاء اصلی

اصطلاحات برگزیده، ناب‌گزیده، اعم، اخص، وابسته، یادداشت دامنه و اختصارات (نشانه‌های

خاص توضیحی و ارجاعی) از اجزاء اصلی اصطلاح نامه به شمار می‌آیند.

۴-۱-۱ اصطلاحات برگزیده/نابگزیده: یکی از مهم‌ترین روش‌های کنترل واژگان در اصطلاح‌نامه، استفاده از اصطلاحات برگزیده یا مرجح است. تعدد و وسعت کاربرد، ابهام‌ناداشتن، اجمال، وحدت داخلی و خارجی اصطلاح‌نامه و جمع اصطلاحات قابل‌شمارش از جمله اصول برگزیدن یک اصطلاح، در مقابل اصطلاحات نابگزیده یا نامرجح هستند. مثال‌های زیر نمونه‌ای از این مقوله به شمار می‌آیند:

خرمشهر	خونین شهر
بج: خونین شهر	بک: خرمشهر
بج: ش. م. ر.	ش. م. ر.
مواد شیمیایی، میکروبی و رادیواکتیو	مواد شیمیایی، میکروبی و رادیواکتیو
بج: ش. م. ر.	بک: مواد شیمیایی، میکروبی و رادیواکتیو
افشردی، غلامحسین	باقری، حسن
بج: باقری، حسن	بک. افشردی، غلامحسین

۴-۱-۲ یادداشت دامنه: تعریف و توضیحی مختصر است که می‌توان به برخی اصطلاحات افزود تا حدود مفهومی که موردنظر نمایه‌سازی است، مشخص شود. برای مثال، بسیاری از واژه‌های جغرافیایی نظیر روستاهای مورد هجوم حزب بعث و دشت‌ها و ارتفاعاتی که در آن‌ها شناسایی یا عملیاتی صورت گرفته و نیز برخی اصطلاحات نظامی خاص، به ارائه یادداشت دامنه نیاز دارند تا استفاده از آن‌ها برای عموم نمایه‌سازان و کاربران ممکن شود. مانند: کالک: نوعی کاغذ نیمه‌شفاف که در نقشه‌کشی، طراحی و کپی‌برداری مورد استفاده قرار می‌گیرد و در هنگام جنگ/دفاع مقدس نیز غالباً طرح و نقشه‌های عملیات بر روی آن رسم می‌شد.

## ۴-۲ روابط

روابط در اصطلاح‌نامه‌ها به منزله مهم‌ترین رکن ایجاد نظامی روشمند، هدفمند و منظم، به سه دسته تقسیم می‌شود:

۴-۲-۱ رابطه هم‌ارز: رابطه‌ایست که بین اصطلاحات مترادف (اصطلاحات برگزیده و نابگزیده) یا شبه‌مترادف<sup>۱</sup> برقرار می‌شود. برای نشان‌دادن این رابطه به‌طور معمول در اصطلاح‌نامه‌ها از نشانه «بک» (به کار ببرید) یا «بج» (به جای) استفاده می‌شود که پیش از این، به همراه مثال‌هایی آورده شد.

۱. در اصطلاح نمایه‌سازی به دو کلمه‌ای گفته می‌شود که صرف‌نظر از یکسانی در معنا یا غیر آن، معمولاً در کنار هم به کار می‌روند: مانند تر/خشک، خوب/بد.





۲-۲-۴ **رابطهٔ سلسله‌مراتبی:** رابطه‌ایست بین دو اصطلاح غیر هم‌ارز یا عام و خاص (اعم از: جنس و نوع؛ کل و جزء؛ مصداقی). نشانه‌های متداول برای نشان دادن آن‌ها در اصطلاح‌نامه‌ها «ع.» و «ا.خ.» هستند. مانند:

لباس رزم	پوتین
ا.خ: پوتین	ا.ع: لباس رزم
جانباها	جانبا شیمیایی
ا.خ: جانبا شیمیایی	ا.ع: جانباها
خلبان‌ها	شیرودی، علی‌اکبر
ا.خ: شیرودی، علی‌اکبر	ا.ع: خلبان‌ها

۳-۲-۴ **رابطهٔ وابسته:** این رابطه اصطلاحاتی را دربرمی‌گیرد که با یکدیگر هم‌پوشانی معنایی دارند. در این رابطه هرچند اصطلاحات، روابط مترادفی و سلسله‌مراتبی ندارند اما از نظر مفهومی وابسته به یکدیگرند؛ به طوری که نام‌بردن از یکی، دیگری را نیز به ذهن متبادر می‌سازد. نشانهٔ آن، «ا.و.» است. مانند:

چمران، مصطفی	عملیات والفجر هشت
ا.و: دهلاویه	ا.و: فاو
ا.و: جنگ‌های نامنظم	ا.و: اروندرود
ا.و: وزارت دفاع	ا.و: خسروآباد
ا.و: پاوه	ا.و: غواص‌ها

### ۳-۴ شیوه نمایش

اصطلاحات و روابط متقابل آن‌ها را می‌توان به شیوه‌هایی مختلف در اصطلاح‌نامه نمایش داد. روش الفبایی، نظام‌یافته و ترسیمی همراه با الفبایی، از اساسی‌ترین روش‌های معمول هستند که توضیح آن‌ها در این مجال نمی‌گنجد.<sup>۱</sup> می‌توان بسته به سیاست‌ها و تصمیم‌های تدوین‌کنندگان این اصطلاح‌نامه از یکی از آن‌ها پیروی کرد.

۱. این روابط می‌تواند برای مراتب متعدد (نامحدود) ادامه یابد. نظیر:

ارتش  
لشکر  
تیپ  
گردان  
گروهان  
دسته

### ۵- نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، تهیهٔ «اصطلاحنامهٔ جنگ ایران و عراق / دفاع مقدس» ضروری به نظر می‌رسد. البته از آنجا که امر به کارگیری اصطلاحات جدید در هیچ حوزهٔ موضوعی - حتی دربارهٔ موضوعاتی نظیر دفاع مقدس که رویدادی در زمان گذشته را مورد توجه



قرار داده‌اند - متوقف نمی‌شود، فرایند تدوین اصطلاح‌نامه هرگز سرانجام نمی‌یابد. در این راستا لازم است پس از ارائه، تصویب و حتی تدوین اصطلاحنامه مذکور، گروه یا فردی مشخص که انجام آن را عهده‌دار شده‌اند، به صورت دائمی - در فواصل زمانی مشخص - نسبت به جمع‌آوری، بررسی و گزینش توصیفگرهای جدید این مقوله موضوعی اقدام کنند.

## منابع

- آغازی، عبدالرحمن (۱۳۸۹). *پرواز در قفس*. قم: نشر هدی.
- آوستین، درک ویلیام؛ دیل، پیتر (۱۳۸۹). *راهنمای تهیه و گسترش اصطلاحنامه یک‌زبانه*. مترجم: عباس حری. تهران: چاپار.
- اسلامی، محمدرضا (۱۳۹۲). *در ویلای صدام: (روایت تلفیقی فریدون همتی و مصطفی امامی از جنگ تحمیلی و اردوگاه‌های صدام)*. قم: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، انتشارات زمزم هدایت.
- اصغریان جدی، احمد (۱۳۷۸). *رمز و راز جنگ*. همکار ابوالقاسم فراست. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- افشردی، غلامحسین (۱۳۸۹). *گزارش روزانه جنگ*. تنظیم و تدوین احمد دهقان. ج ۳. تهران: مرکز نشر آثار شهید حسن باقری.
- بابائیان‌پور، فهیمه (۱۳۸۸). *نامه‌های فهیمه*. به کوشش علیرضا کمری. تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
- باقری، عباس (۱۳۹۰). *ناگهان از خاک (مجموعه شعر)*. تهران: تجلی مهر: صریر.
- بخشی، ذبیح‌الله (۱۳۹۰). *حاجی بخشی: خاطرات شفاهی ذبیح‌الله بخشی*. مصاحبه و تدوین محسن مطلق. تهران: عماد فردا.
- جعفری، محمدعلی (۱۳۹۱). *کالک‌های خاکی: خاطرات شفاهی سرلشکر پاسدار محمدعلی (عزیز) جعفری*. خاطره‌نگار گل علی بابایی. تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
- حسینی، سیده‌زهره (۱۳۸۹). *دا*. به اهتمام اعظم حسینی. تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
- حسینی‌پور، سیدناصر (۱۳۹۰). *پایی که جا ماند: یادداشت‌های روزانه سیدناصر حسینی‌پور از زندان‌های مخفی عراق*. تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
- حمید، حسام (۱۳۸۴). *راز نگین سرخ*. تهران: صریر: پالیزان.
- *دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (۱۳۸۱-۱۳۸۵)*. سرویراستار عباس حری؛ ویراستار همکار نرگس نشاط؛ دستیاران علمی محمدحسن رجبی، نرگس نشاط. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- دهقان، احمد (۱۳۹۲). *سفر به گرای ۲۷۰ درجه*. تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
- سمیعی، علی (۱۳۸۲). *کارنامه توصیفی عملیات هشت سال دفاع مقدس*. تهران: نسل کوثر.



- شریف، عاطفه (۱۳۸۷). کاربرد هستی‌شناسی‌ها در نظام مدیریت دانش. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، شماره ۴۳، صص ۹۷-۱۱۶.
- صنعت‌جو، اعظم؛ فتحیان، اکرم (۱۳۹۰). مقایسه کارآمدی اصطلاحنامه و هستی‌شناسی در بازنمودن (طراحی و ساخت نمونه هستی‌شناسی اصفاه). *پژوهشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱ (۱)، صص ۲۱۹-۲۴۰.
- فولادی، اشرف‌السادات (۱۳۷۲). *کتابشناسی اصطلاحنامه‌ها*، [ برای ] وزارت فرهنگ و آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- فهیمی، مهدی (۱۳۸۱). *فرهنگ‌نامه جبهه انقلاب اسلامی ایران در جنگ تحمیلی*. هشت جلد. تهران: پایداری.
- کرمی‌هرستانی، قاسمعلی (۱۳۹۱). *جبهه نوالفقاریه*. اصفهان: ستارگان درخشان.
- حسام‌مظاهری، محسن؛ مصاحبه‌کننده (۱۳۹۰). «این جاده یک طرفه نیست: گفت و گو با علی‌رضا کمری پیرامون پژوهش جنگ ایران و عراق»، *دوماهنامه هابیل*، شماره ۴، خرداد و تیر، صص ۲۰-۳۵.
- میزگرد «استفاده از اصطلاحنامه‌ها در محیط وب». *کتاب ماه کلیات*، ۱۴ (۹)، شهریور ۱۳۹۰.
- نوروزی، علیرضا (۱۳۸۰). *نمایه‌سازی کتاب: راهنمایی برای ناشران، نمایه‌سازان و کتابداران*. تهران: چاپار.

